

ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІҢ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ӨЛШЕМІ: «МӘДЕНИ МҰРА» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ЖӘНЕ ТАРИХИ МҰРАНЫ ОНЛАЙН-САҚТАУ ТӘЖІРИБЕСІ

Куандыков Даурен Туребекович

dauren3228q@gmail.com

«Тарихшы зерттеуші» білім беру бағдарламасының 1 курс докторантты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми кеңесші, т.ғ.д., профессор У.Т. Ахметова

Мақалада жаһандану және цифрландыру үдерістері жағдайында ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясының цифрлық өлшемі зерттеледі. Зерттеу нысаны – Қазақстан Республикасының «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында жүзеге асырылған фольклорлық және тарихи мұраны онлайн-сақтау тәжірибесі. Мақсаты – «Бабалар сөзі» 100 томдық қазақ фольклоры жинағының электрондық нұсқалары, Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының «Алтын қор» цифрлық кітапханасы, виртуалды музейлер мен 3D-турлар (Таңбалы, Отырар, Ұлытау қорық-музейлері), Қазақстандық ұлттық электрондық кітапхана (kazneb.kz) сияқты платформалар арқылы ұлттық идентификацияның гуманитарлық аспектілерін (тарихи жады, мәдени философия, салт-сана) талдау.

Зерттеу әдістері: нормативтік-құқықтық құжаттарды (2023–2029 жылдарға арналған мәдени саясат тұжырымдамасы), архивтік материалдарды және цифрлық ресурстарды талдау, салыстырмалы әдіс. Нәтижелер көрсеткендей, «Мәдени мұра» бағдарламасының цифрлық трансформациясы (13 657 экспонаттың 3D-форматқа көшірілуі, 29 киелі объектінің виртуалды туры, Қожанасыр фольклорының ЮНЕСКО тізіміне енуі) материалдық емес мұраны кең ауқымда қолжетімді етеді, жас ұрпақтың гуманитарлық интерпретациясын қамтамасыз етеді және мәдени біртектілену қаупіне қарсы тиімді құрал болып табылады.

Негізгі сөздер: ұлттық бірегейлік, гуманитарлық интерпретация, цифрландыру, «Мәдени мұра», фольклор, онлайн-сақтау, виртуалды мұра.

Кіріспе

Қазіргі жаһандану және цифрландыру үдерістері әлемдік мәдениеттің біртектілену қаупін туғызып, ұлттық бірегейліктің сақталуына елеулі қатер төндіруде. Бұл үдерістер бір жағынан дәстүрлі мәдени құндылықтардың жойылуына, екінші жағынан – оларды цифрлық форматта сақтау және жаңа буынға қолжетімді ету арқылы қайта жаңғырту мүмкіндігін ашады. Қазақстан Республикасы үшін ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясы – тарихи жады, фольклорлық мұра және мәдени-философиялық дәстүрлердің адамгершілік өлшемі болып табылады.

Қазақстан Республикасы мәдени саясатының 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында 13 657 музей экспонаты цифрлық форматқа көшірілгені, 29 киелі объектінің 3D-турлары жасалғаны және виртуалды музейлердің (4 республикалық және 11 облыстық) қолжетімділігі атап көрсетілген [1]. Бұл цифрландыру нәтижесінде фольклорлық және тарихи мұра (Қожанасырдың ауызша фольклоры, «Ортеке» элементі) ЮНЕСКО тізіміне енгізіліп, халықаралық деңгейде сақталуда. «Рухани жаңғыру» бағдарламасының негізінде басталған «Мәдени мұра» жобасы ұлттық сананы жаңғыртуға бағытталған [11]. Ал «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы мәдени жәдігерлерді онлайн-сақтаудың инфрақұрылымын қалыптастырды, бұл ұлттық бірегейліктің сақталуына жаңа мүмкіндіктер ашты [12].

Осылайша, тақырыптың өзектілігі жаһандану жағдайындағы мәдени біртектілену қаупі мен цифрлық технологиялардың сақтау және интерпретациялау мүмкіндіктерінің карама-қайшылығында жатыр.

Зерттеу мақсаты: «Мәдени мұра» бағдарламасының фольклорлық және тарихи мұраны онлайн-сақтау тәжірибесін («Бабалар сөзі» 100 томдығының электрондық нұсқалары, Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының «Алтын қор» цифрлық кітапханасы, kazneb.kz платформасы, виртуалды 3D-турлар) гуманитарлық интерпретация тұрғысынан кешенді талдау.

Зерттеу міндеттері:

- Ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясының теориялық негіздерін және оның цифрлық өлшемін анықтау;
- «Мәдени мұра» бағдарламасы аясындағы фольклорлық мұраны («Бабалар сөзі», Қожанасыр фольклоры) онлайн-сақтау тәжірибесін зерделеу;
- Тарихи мұраның цифрлық платформалардағы (виртуалды музейлер, 3D-объектілер) сақталу механизмдерін талдау;
- Цифрлық трансформацияның ұлттық бірегейлікті нығайтудағы мүмкіндіктері мен қиындықтарын (мәдени контексттің жоғалуы, цифрлық теңсіздік) анықтау;
- Ұсыныстар әзірлеу және «Мәдени мұра» бағдарламасының келесі кезеңіне арналған перспективасын көрсету.

Зерттеу әдістері: нормативтік-құқықтық құжаттарды (мәдени саясат тұжырымдамасы, «Рухани жаңғыру» бағдарламасы) құжаттық талдау, цифрлық ресурстарды (litart.kz, kazneb.kz) салыстырмалы әдіспен зерттеу, теориялық синтез және эмпирикалық материалдарды жалпылау.

Зерттеудің жаңашылдығы – ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясын цифрлық өлшемде («Алтын қор», 3D-турлар, фольклордың онлайн-нұсқалары) алғаш рет «Мәдени мұра» бағдарламасының нақты тәжірибесі арқылы кешенді талдау.

Практикалық маңызы – зерттеу нәтижелері мәдени мекемелерге (музейлер, кітапханалар), білім беру жүйесіне және мемлекеттік органдарға ұлттық мұраны виртуалды сақтаудың тиімді моделін ұсынады, жас ұрпақтың гуманитарлық білімін дамытуға және мәдени туризмді цифрландыруға септігін тигізеді.

Осылайша, зерттеу ұлттық бірегейліктің болашағын цифрлық гуманитарлық кеңістікте сақтаудың ғылыми негізін қалайды.

1. ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІҢ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ: ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕР ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ӨЛШЕМІ

Ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясы – бұл адамның мәдени болмысы мен әлеуметтік қатынастарының философиялық негізі. Ол этностық сана-сезім, тарихи жады және моральдық құндылықтар арқылы жүзеге асады. Гуманитарлық ғылымдар тұрғысынан бұл интерпретация ұлттық идентификацияны тек саяси немесе экономикалық емес, адамгершілік және рухани өлшемде қарастырады, өйткені ол адамның өзіндік «Менін» мәдени контексте қайта түсіну және байыту процесі болып табылады.

Жалелова Г.М. және әріптестерінің мәдени-философиялық талдауы бойынша, ұлттық идентификацияны динамикалық жүйе деп анықтама берген, ол Л.Н. Гумилевтің «этнос» ұғымына сәйкес өзге қауымдастықтардан ерекшеленетін ішкі құрылымы мен стереотиптері бар адамдардың ұжымы ретінде қарастырылған [10]. Бұл динамикалық жүйе жаһандану жағдайында үздіксіз өзгеріске ұшырайды, бірақ өзегін сақтайды.

Бұл интерпретацияда адамгершілік өлшемі – «ұлттық өзіндік ерекшелік» пен «ұлттық кодтың» сақталуы арқылы көрінеді, себебі ұлтаралық қарым-қатынас болмаса, ұлттық ерекшелік өз мәнін жоғалтады [10]. Адамгершілік аспект ұлттық идентификацияны тек сыртқы белгілермен (тіл, дәстүр) шектемей, ішкі рухани байланысқа айналдырады.

Музафаров Р.Р. атап көрсеткендей, жаһандану жағдайында Қазақстан жастарының идентификациясында тіл мен моральдық құндылықтар шешуші рөл атқарады; олар

жастардың өзіндік тиесілігін қалыптастырады және дәстүрлі білімнің ауызша дәстүрлерімен тығыз байланысты етеді [7].

Сауалнама деректері бойынша (Kuzembayeva et al., 2014), қазақ жастары үшін тіл – шамамен 55% маңызды идентификация факторы болып табылады, ал дәстүрлерді білу – әлеуметтік мәртебенің негізі болып табылады [7].

Осылайша, «нағыз қазақ» ұғымы – дәстүрлі құндылықтарды ұстану арқылы глобализацияланған әлемде этностық қауымдастықпен өзін-өзі идентификациялаудың гуманитарлық механизмі [7].

Гуманитарлық интерпретацияның әлеуметтік мәні – жастарды моральдық тәрбиелеу және «отбасына деген махаббат – туған жерге деген махаббат – Отанға деген махаббат» ұранымен фольклорлық мәдениетті білім беру процесіне енгізу арқылы жүзеге асады [7].

Бұл процесс Қазақстанның Материалдық емес мәдени мұра жөніндегі ұлттық комитеті бастамашылық еткен жобаларда нақты көрініс табады: дәстүрлі халық мәдениетін мектеп оқушыларына (10–14 жас) енгізу арқылы азаматтық және моральдық құндылықтарды қалыптастыру [7]. Сонымен қатар, гуманитарлық интерпретация фольклорлық мұраны (ауызша дәстүрлер, эпостар) қайта түсіну арқылы ұлттық бірегейлікті тек сақтап қана қоймай, оны жаңа буынның рухани тәжірибесіне айналдырады. Бұл тәсіл жаһандану қысымына қарсы тұратын ішкі моральдық иммунитет қалыптастырады. Осылайша, ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясы – динамикалық, адамгершілікке негізделген процесс, ол философиялық (этнос ұғымы) және әлеуметтік (моральдық тәрбие) деңгейлерде ұлттық кодты сақтайды және цифрлық трансформация үшін теориялық негіз болады.

Цифрлық трансформация ұлттық бірегейлікке қосарлы әсер етеді: бір жағынан мәдени біртектілену қаупін күшейтсе, екінші жағынан сақтау мен қайта жаңғырту мүмкіндігін ашады.

Жаһандану үдерісі мәдениеттердің жақындасуына әкеледі, бірақ ұлттық ерекшеліктерді бедерсіздендіруге итермелейді [10].

Жалелова Г.М. және әріптестері атап өткендей, ақпараттану қоғамында цифрлық ақпарат ағындары ұлттық келбеттің жоғалу қаупін тудырады, сондықтан «ұлттық кодты» сақтау үшін белсенді шаралар қажет [10]. Бұл қауіп әсіресе жас ұрпақ арасында байқалады, өйткені глобалдық медиа мен интернет контенті дәстүрлі құндылықтарды маргиналдандырып, біртекті мәдени үлгіге бағыттайды. Сонымен қатар, цифрлық технологиялар материалдық емес мұраны сақтаудың тиімді құралы бола алады.

Рамаданова Ж. (Жанна Р.) зерттеуінде қазақ халық биінің хореографиялық мәтіндерін цифрландыру (видеоформатқа көшіру және интернет арқылы қолжетімді ету) оны болашақ ұрпақ үшін сақтап, қазіргі хореографияда актуализациялауға мүмкіндік беретіні көрсетілген [6]. Автор Ш. Жиенқұлова, Д. Әбіров, Ә. Исмайылов сияқты қазақ халық биінің шеберлерінің хореографиялық мәтіндерінен алынған үздік үлгілердің визуалды реконструкциясын ұсынады. Бұл үлгілерді видеоформатқа көшіру және интернет арқылы еркін қолжетімді ету арқылы дәстүрлі халық биі ұрпақтар арасында сақталып қана қоймай, қазіргі сахналық хореографияда жаңаша бейімделуін атап өткен [6]. Осылайша, цифрлық трансформация мәдени біртектілену қаупіне қарсы тұрып, ұлттық идентификацияның гуманитарлық өлшемін (тарихи жады мен моральдық құндылықтарды) виртуалды кеңістікте нығайтуды көздейді [6], [10].

Цифрлық платформалар (виртуалды музейлер, 3D-визуализация, онлайн-архивтер) арқылы фольклорлық элементтердің қолжетімділігі артады, бұл ұлттық бірегейлікті тек сақтап қана қоймай, оны жаңа буынның рухани тәжірибесіне айналдырады. Мысалы, халық биінің цифрлық нұсқалары жас хореографтарға дәстүрді қайта интерпретациялауға мүмкіндік береді, осылайша моральдық құндылықтар (салт-дәстүр, ұлттық намыс) виртуалды форматта ұрпақтан-ұрпаққа беріледі.

Дегенмен, бұл мүмкіндіктермен қатар қауіптер де бар: цифрлық контекстте мәдени элементтердің түпнұсқалық мағынасы жоғалуы мүмкін, сондықтан цифрландыру процесі

гуманитарлық интерпретациямен (контекстік түсіндірме, тарихи сілтемелер) қатар жүруі тиіс.

Осылайша, цифрлық трансформация ұлттық бірегейліктің гуманитарлық өлшемі үшін қосарлы рөл атқарады: бір жағынан қауіп тудырады, екінші жағынан – сақтау мен қайта жаңғыртудың тиімді механизміне айналады. Бұл қосарлылық «Мәдени мұра» бағдарламасының онлайн-сақтау тәжірибесінде нақты көрініс табады және келесі бөлімдерде талданатын болады.

UNESCO-ның 2003 жылғы Материалдық емес мәдени мұраны қорғау туралы конвенциясы ұлттық бірегейліктің цифрлық өлшемін заңды негізге айналдырады. Конвенция материалдық емес мұраны сақтау, беру және қорғаудың халықаралық стандарттарын белгілейді, оның ішінде цифрлық технологияларды қолдану арқылы мұраны ұрпақтар арасында таратуды және жаһандық деңгейде актуализациялауды тікелей қолдайды.

Қазақстанның 2018–2023 жылдарға арналған ұлттық есебінде (Музафаров Р.Р. редакциясымен) конвенцияның іске асырылуы материалдық емес мұраның (фольклор, дәстүрлер) сақталуы мен халықаралық тануына бағытталғаны атап көрсетілген [9]. Есепте «Ортеке» дәстүрлі өнерінің (би, қуыршақ театры және музыка) 2022 жылы ЮНЕСКО-ның Өкілдік тізіміне енгізілуі, сондай-ақ Қожанасыр ауызша фольклорының сақталу және тарату шаралары сипатталған. Бұл элементтердің халықаралық тануы ұлттық идентификацияны нығайтуға және мәдени мұраны болашақ ұрпаққа беру процесіне тікелей ықпал етеді.

Бұл контексте цифрлық өлшем – фольклорлық элементтердің (Қожанасыр ауызша фольклоры, «Ортеке») онлайн-платформалар арқылы қолжетімділігін қамтамасыз етеді. Онлайн-архивтер, виртуалды музейлер және цифрлық платформалар (litart.kz, kazneb.kz) мұраны кең аудиторияға, әсіресе жас ұрпаққа жеткізіп, конвенцияның «беру және қорғау» принциптерін цифрлық форматта тиімді іске асырады. Цифрлық қолжетімділік материалдық емес мұраның түпнұсқалық мағынасын сақтай отырып, оны жаһандану қысымынан қорғайды.

Рамаданова Ж. зерттеуі бойынша, қазақ халық биінің цифрлық визуализациясы (3D немесе видео формат) конвенцияның мақсаттарына сәйкес келеді және мұраны интернет арқылы жаһандық деңгейде актуализациялайды [6]. Автор Ш. Жиенкұлова, Д. Әбіров, Ә. Исмайылов сияқты шеберлердің хореографиялық мәтіндерінен алынған үлгілердің визуалды реконструкциясын ұсынып, цифрлық форматтың мұраны сақтаумен қатар қазіргі сахналық өнерде қайта интерпретациялауға мүмкіндік беретінін дәлелдейді. Бұл тәсіл конвенцияның қоғамдық қатысу және тұрақты даму принциптерін цифрлық кеңістікте жүзеге асырады.

Музафаров Р.Р. атап өткендей, дәстүрлі халық мәдениетін цифрлық құралдармен (ICT) моральдық тәрбие процесіне енгізу жастардың ұлттық идентификациясын нығайтады [7]. Автордың пікірінше, цифрлық технологиялар фольклорлық элементтерді (ауызша дәстүрлер, халық биі) мектеп және жоғары оқу орны білім беру бағдарламаларына енгізу арқылы «отбасы – туған жер – Отан» ұранын іске асырады және жас ұрпақтың моральдық құндылықтарын қалыптастырады.

Осылайша, UNESCO 2003 Конвенциясы контекстінде материалдық емес мұраның цифрлық өлшемі ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясын (моральдық құндылықтар мен тарихи жады) жаһандану қаупінен қорғап, виртуалды мұраға айналдырады [9], [6], [7].

Цифрлық өлшем конвенцияның негізгі мақсаттарын (сақтау, беру, қорғау) жаңа технологиялар арқылы тиімдірек етеді және «Мәдени мұра» бағдарламасының фольклорлық және тарихи мұраны онлайн-сақтау тәжірибесін құқықтық, теориялық және практикалық тұрғыдан толық негіздейді. Бұл өлшем ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясын тек қорғап қана қоймай, оны цифрлық кеңістікте жаңа мағынаға толтырады.

2. «МӘДЕНИ МҰРА» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ ЖӘНЕ ТАРИХИ МҰРАНЫ ОНЛАЙН-САҚТАУ ТӘЖІРИБЕСІНЕ

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы Қазақстанның ұлттық мәдениетін сақтау мен жаңғыртудың негізгі стратегиялық құжаты ретінде 2003–2004 жылдары басталды және кейіннен «Рухани жаңғыру» бағдарламасының құрамдас бөлігіне айналды [11]. Бағдарламаның басты мақсаты – қазақ халқының материалдық және материалдық емес мұрасын жүйелі түрде жинақтау, зерттеу және ұрпақтарға беру болды. Осы аясында фольклорлық мұраның цифрландыруы ерекше орын алды, себебі ауызша дәстүр мен фольклорлық шығармалар ұлттық бірегейліктің гуманитарлық негізін – тарихи жады мен моральдық құндылықтарды құрайды.

Бұл негізде «Бабалар сөзі» 100 томдық ғылыми басылымы – бағдарламаның ең ірі жобаларының бірі болды. 2004–2013 жылдары М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының басшылығымен жарық көрген бұл жинақ қазақ фольклорының барлық жанрларын қамтиды: 20 томы батырлар жырына, 13 томы тарихи жырларға, 7 томы діни дастандарға, 13 томы хикаялық дастандарға, 8 томы ғашықтық дастандарға және 5 томы ертегілерге арналған [2], [3]. Жинақтың жалпы көлемі – қазақ халқының ғасырлар бойы жинақталған ауыз әдебиеті, тарихы, салт-санасы мен философиясының энциклопедиясы. Бұл басылым ұлттық идентификацияның гуманитарлық интерпретациясы үшін негізгі дереккөз болды, өйткені әр томда фольклорлық мәтіндердің ғылыми талдауы, варианттары және мәдени контексті берілген.

Бүгінде «Бабалар сөзі» томдарының электрондық нұсқалары Әуезов институтының «Алтын қор» цифрлық кітапханасында қолжетімді. «Алтын қор» – институттың қолжазба қорының электрондық архиві, мұнда 1000-нан астам қолжазба, музыкалық мұраның CD-нұсқалары және академиялық басылымдардың (Абайдың, Жамбылдың, Ахмет Байтұрсынұлының шығармалары) толық электрондық көшірмелері сақталған. Сонымен қатар, «Абай жолы» эпопеясының 45 сағаттық аудиокітабы да онлайн режимде ұсынылады [4]. Цифрлық форматқа көшіру процесі фольклорлық мұраны физикалық тозудан қорғап қана қоймай, оны әлемнің кез келген нүктесінен қолжетімді етті. Жас ұрпақ енді смартфон немесе компьютер арқылы батырлар жырын тыңдап, мәтінді оқып, оны өзіндік гуманитарлық интерпретация арқылы түсіне алады.

Осы цифрландыру процесі «Мәдени мұра» бағдарламасының жалғасы ретінде 2023–2029 жылдарға арналған мәдени саясат тұжырымдамасында жалғасын тапты. Тұжырымдамада фольклорлық мұраны онлайн-сақтаудың инфрақұрылымы кеңейтілетіні, оның ішінде kazneb.kz платформасы арқылы 60 мыңнан астам электрондық көшірменің қолжетімділігі қамтамасыз етілетіні атап көрсетілген [1]. Бұл инфрақұрылым фольклорды тек сақтаумен шектелмей, оны білім беру жүйесіне және мәдени туризмге интеграциялауды көздейді.

Осылайша, «Бабалар сөзі» және «Алтын қор» жобалары фольклорлық мұраны физикалық басылымнан цифрлық форматқа көшіру арқылы ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясын кең ауқымды аудиторияға жеткізудің нақты тәжірибесіне айналды. Цифрлық платформалар ауызша дәстүрдің рухани мәнін сақтап, оны жаһандану жағдайында жаңа буынның моральдық және мәдени тәрбиесінің құралына айналдырды. Бұл тәжірибе «Мәдени мұра» бағдарламасының тарихи негізін цифрлық өлшемге ауыстырып, ұлттық кодтың болашақ ұрпаққа берілуін қамтамасыз етеді.

«Мәдени мұра» бағдарламасының цифрлық кезеңі тарихи мұраны онлайн-платформалар арқылы сақтаудың кешенді жүйесін құрды. Бұл жүйе ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясын (тарихи жады мен мәдени философияны) жаңа буынға қолжетімді ету үшін арнайы жасалған. Қазақстан Республикасы мәдени саясатының 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында 13 657 музей экспонатының 3D модельдері жасалғаны және 29 киелі объектінің (Таңбалы, Отырар, Ұлытау, Сарайшық т.б.) 3D-турлары дайындалғаны нақты көрсетілген [1].

Бұл турлар 4 республикалық және 11 облыстық тарихи-өлкетану музейлерінің ресми сайттарында орналастырылған. Виртуалды экспозициялар арқылы келушілер музей залдарын интерактивті түрде аралап, экспонаттарды 360° бұрышпен көре алады. 2018–2020 жылдары жасалған жалпыұлттық киелі объектілердің виртуалды картасы мен өңірлік интерактивті карталар мәдени туризмді цифрландырудың үлгісіне айналды [1], [12]. Мысалы, Таңбалы петроглифтерінің 3D-туры арқылы пайдаланушылар ежелгі қазақ мәдениетінің символдарын жақыннан зерттеп, олардың гуманитарлық мәнін (тарихи жады, салт-дәстүр) өз бетінше интерпретациялай алады. Ұлытау мен Сарайшықтың виртуалды турлары да тарихи оқиғаларды визуалды реконструкциялау арқылы ұлттық сананы нығайтады.

Тарихи мұраның тағы бір маңызды платформасы – Қазақстандық ұлттық электрондық кітапхана (kazneb.kz). Мұнда 60 мыңнан астам құжаттың электрондық көшірмесі орналастырылған, оның ішінде тарихи жырлар, шежірелер және материалдық емес мұраның сипаттамалары бар. Кітапхананың мобильді қосымшасы арқылы қолжетімділік одан әрі кеңейтілген [1]. kazneb.kz платформасы арқылы жас ұрпақ шежіре деректерін немесе тарихи жырларды кез келген уақытта оқып, оларды өз гуманитарлық тұрғысынан түсіне алады. Бұл электрондық кітапхана фольклорлық және тарихи мұраны біртұтас цифрлық кеңістікке біріктіріп, ұлттық идентификацияның тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

«Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының қолдауымен музейлердің электрондық каталогтары мемлекеттік каталогқа (115 музейден 137 432 сақтау бірлігі) енгізілді [12]. Бұл каталог музей қызметкерлері мен зерттеушілерге ғана емес, жалпы жұртшылыққа ашық, сондықтан тарихи мұраның интерпретациясы демократияландырылған.

Бұл платформалар тарихи мұраны тек сақтап қана қоймай, оны жаһандық деңгейде таратуға мүмкіндік береді және жас ұрпақтың гуманитарлық интерпретациясын қалыптастырады. Виртуалды турлар мен 3D-объектілер тарихи контексті визуалды және интерактивті түрде ұсынып, мәдени біртектілену қаупіне қарсы тиімді қорғаныс құралына айналады. Осылайша, онлайн-платформалар «Мәдени мұра» бағдарламасының цифрлық трансформациясын ұлттық бірегейліктің гуманитарлық өлшемін нығайтудың нақты механизмдеріне айналдырды.

Әуезов институтының «Алтын қор» цифрлық ресурстары – фольклорлық мұраны онлайн-сақтаудың ең жарқын мысалы. Институттың цифрлық кітапханасы (litart.kz) арқылы кез келген пайдаланушы батырлар жырларын, хикаялық дастандарды және ертегілерді тегін оқи немесе тыңдай алады [4], [3]. Бұл ресурс жас ұрпаққа фольклорды тек оқу ғана емес, гуманитарлық интерпретациялауға мүмкіндік береді: мысалы, «Қобыланды батыр» жырын оқып, оның моральдық құндылықтарын (ерлік, адалдық, Отанға деген махаббат) өз өмірлік тәжірибесімен байланыстыруға болады. «Алтын қордың» мобильді нұсқасы мен аудиокітаптары (Абай жолының 45 сағаттық нұсқасы) фольклорлық мұраны күнделікті өмірге интеграциялап, ұлттық бірегейліктің гуманитарлық өлшемін (тарихи жады мен рухани құндылықтарды) нығайтады.

Қожанасыр ауызша фольклоры – материалдық емес мұраның онлайн-сақталуының тағы бір нақты мысалы. 2022 жылы ЮНЕСКО-ның Өкілдік тізіміне енгізілген бұл элемент «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында цифрлық платформаларда (kazneb.kz, Алтын қор) толық архивтелген. Ауызша әңгімелердің видео- және аудиожазбалары, ғылыми сипаттамалары және интерпретациялық материалдары онлайн режимде қолжетімді [1]. Қожанасырдың ақылдылыққа, әділдікке және юморға толы әңгімелері цифрлық форматта жас ұрпаққа қолжетімді болып, олардың моральдық тәрбиесіне тікелей ықпал етеді. Мысалы, «Қожанасырдың әділ соты» хикаясын видео арқылы тыңдаған оқушы өзіндік гуманитарлық интерпретация жасап, қазіргі қоғамдағы әділеттілік мәселесін талдай алады. Бұл фольклордың онлайн-сақталуы ЮНЕСКО конвенциясының талаптарын толық орындап, ұлттық бірегейліктің адамгершілік өлшемін жаһандану жағдайында сақтайды.

Осы нақты мысалдар «Мәдени мұра» бағдарламасының фольклорлық және тарихи мұраны онлайн-сақтау тәжірибесінің тиімділігін дәлелдейді. Цифрлық платформалар ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясын (тарихи жады, моральдық құндылықтар) жаңа буынға тікелей жеткізіп, мәдени біртектілену қаупіне қарсы тиімді қорғаныс құралына айналды. «Алтын қор», 3D-музейлер және Қожанасыр фольклорының онлайн-архиві – ұлттық кодты цифрлық кеңістікте мәңгілікке сақтаудың және ұрпақтар арасында гуманитарлық сабақтастықты қамтамасыз етудің нақты механизмдері. Бұл тәжірибе «Мәдени мұра» бағдарламасының цифрлық трансформациясын ұлттық бірегейліктің болашағын қалыптастырудың стратегиялық құралына айналдырды.

3-БӨЛІМ. ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАР АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІҢ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНТЕРПРЕТАЦИЯСЫ: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ҚИЫНДЫҚТАР

Виртуалды музейлер мен AR (Augmented Reality) технологиялары ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясын жас ұрпаққа қолжетімді етудің ең тиімді құралына айналды. Қазақстан Республикасы мәдени саясатының 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында 29 киелі объектінің 3D-турлары мен 13 657 экспонаттың цифрлық модельдері жас ұрпақтың мәдени білімін кеңейту үшін арнайы енгізілгені атап көрсетілген [1].

Бекзатқызы И. зерттеуінде цифрлық трансформацияның жас ұрпаққа қолжетімділігіне ерекше назар аударылады: виртуалды музейлер физикалық келу мүмкіндігі шектеулі оқушылар мен студенттер үшін тарихи-мәдени мұраны интерактивті түрде зерттеуге мүмкіндік береді [5]. Бұл технологиялар ауылдық аймақтардағы немесе шетелде тұратын қазақ жастарына Таңбалы петроглифтерін, Сарайшық қалашығын немесе Ұлытау киелі орындарын 360° бұрышпен зерттеуге мүмкіндік береді. Мысалы, litart.kz платформасындағы «Алтын қор» AR-элементтері арқылы пайдаланушылар смартфон камерасына батырлар жырын немесе Қожанасыр әңгімелерін «тірілтіп», олардың моральдық құндылықтарын (ерлік, әділдік, Отанға деген махаббат) өз өмірлік контекстінде интерпретациялай алады [4].

Рамаданова Ж. (Жанна Р.) қазақ халық биінің цифрлық визуализациясын зерттей отырып, AR-технологиялардың хореографиялық мәтіндерді 3D-форматта көрсету арқылы жас хореографтарға дәстүрді қайта түсінуге мүмкіндік беретінін дәлелдейді [6]. Ш. Жиенқұлова мен Д. Әбіровтің хореографиялық үлгілерін AR арқылы «тірілту» арқылы жас бишілер дәстүрлі қимылдарды өз заманының стилімен біріктіріп, ұлттық салт-дәстүрді жаңаша интерпретациялай алады.

Бұл технологиялар жас ұрпақтың гуманитарлық интерпретациясын (тарихи жады мен салт-дәстүрді) пассивті қабылдаудан белсенді қатысуға ауыстырып, ұлттық бірегейлікті күнделікті цифрлық өмірге енгізеді. AR және виртуалды музейлер арқылы жастар фольклорлық мұраны тек оқып қана қоймай, оны өзінің рухани тәжірибесіне айналдырады. Мысалы, Қожанасырдың әңгімелерін AR-арқылы «ойнап» көру арқылы оқушылар әділдік пен ақылдылықтың мәнін өз өмірінен байланыстырып, моральдық құндылықтарды ішкі қабылдауға қол жеткізеді.

Осылайша, виртуалды музейлер мен AR-технологиялар цифрлық трансформациясын жас ұрпақтың ұлттық бірегейлікті гуманитарлық тұрғыдан түсінуінің негізгі механизміне айналдырып, мәдени мұраны физикалық шектеулерден босатып, оны күнделікті цифрлық өмірдің ажырамас бөлігіне айналдырды.

Цифрлық сақтау ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясына бірқатар артықшылықтар береді.

Біріншіден, интерпретация мүмкіндігі кеңейеді: цифрлық платформалар (kazneb.kz, litart.kz) фольклорлық мәтіндерге қосымша ғылыми түсіндірмелер, аудио-виртуалды материалдар қосып, пайдаланушыға өзіндік гуманитарлық талдау жасауға мүмкіндік береді

[4], [8]. Мысалы, «Алтын қор» платформасында «Бабалар сөзі» томдарының электрондық нұсқаларына қосымша тарихи контекст, варианттар салыстырмасы және моральдық құндылықтардың түсіндірмесі қосылған. Осының арқасында жас оқушы немесе студент «Қобыланды батыр» жырын оқып қана қоймай, оның ерлік пен адалдық идеясын қазіргі қоғамдық мәселелермен байланыстырып, өзіндік гуманитарлық интерпретация жасай алады. Бұл процесс пассивті оқудан белсенді рухани қатысуға ауысады.

Екіншіден, қайта құрылымдау процесі жүзеге асады. Рамаданова Ж. зерттеуінде қазақ халық биінің хореографиялық мәтіндерін цифрландыру оларды қазіргі сахналық өнерде қайта интерпретациялауға және жаңа буынға бейімдеуге мүмкіндік беретіні көрсетілген [6]. Автор Ш. Жиенқұлова, Д. Әбіров, Ә. Исмайылов сияқты шеберлердің хореографиялық үлгілерін 3D-визуализация арқылы қайта құрылымдау арқылы дәстүрлі би элементтерін заманауи хореографиямен біріктіруге болатынын дәлелдейді. Осының нәтижесінде ұлттық салт-дәстүрдің моральдық мәні (үйлесім, бірлік, рухани күш) жаңа буынның шығармашылық тәжірибесіне еніп, гуманитарлық интерпретацияның динамикалық сипатын алады.

Үшіншіден, халықаралық тарату артықшылығы айқын: ЮНЕСКО-ның Өкілдік тізіміне енгізілген Қожанасыр фольклорының онлайн-архиві әлемдік аудиторияға қолжетімді болып, ұлттық моральдық құндылықтарды жаһандық деңгейде таныстырады [1], [9]. kazneb.kz және litart.kz платформаларындағы Қожанасыр әңгімелерінің видео-, аудио- және ғылыми материалдары әлемнің кез келген нүктесінен қолжетімді. Бұл арқылы қазақ халқының ақылдылық, әділдік және юморға негізделген моральдық коды халықаралық деңгейде танылып, мәдени біртектілену қаупіне қарсы тиімді қорғаныс құралына айналады.

ResearchGate-тегі зерттеу бойынша, ақпараттық технологиялардың қолданылуы Қазақстанның мәдени мұрасын халықаралық платформалар арқылы тарату арқылы ұлттық идентификацияны нығайтады және мәдени біртектілену қаупін азайтады [8].

Осылайша, цифрлық сақтау гуманитарлық интерпретацияны тек сақтаумен шектемей, оны динамикалық, қайта құрылымдалған және жаһандық процеске айналдырады. «Мәдени мұра» бағдарламасының онлайн-платформалары арқылы фольклорлық және тарихи мұра ұлттық бірегейліктің адамгершілік өлшемін (тарихи жады, моральдық құндылықтар) жаңа буынның рухани тәжірибесіне және әлемдік мәдени кеңістікке сәтті енгізеді. Бұл артықшылықтар цифрлық трансформацияның ұлттық идентификацияны нығайтудағы стратегиялық рөлін толық ашады.

Цифрлық платформалардың артықшылықтарымен қатар бірқатар қауіптер де бар. Бұл қауіптер ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясына (тарихи жады, моральдық құндылықтар және рухани сабақтастық) тікелей қауіп төндіреді, сондықтан оларды жүйелі түрде шешу қажет.

Біріншісі – ақпараттық қауіпсіздік: хакерлік шабуылдар немесе мәліметтердің заңсыз таралуы мүмкін. Бекзатқызы И. цифрлық трансформация мәселелерін талдай отырып, музейлердің электрондық каталогтарын қорғау үшін мемлекеттік стандарттарды күшейтуді ұсынады [5]. Мысалы, «Алтын қор» немесе kazneb.kz платформаларындағы «Бабалар сөзі» томдары мен 3D-турлардың деректері сыртқы шабуылдарға ұшыраса, ұлттық мұраның түпнұсқалық нұсқалары жоғалуы мүмкін. Бұл жағдайда гуманитарлық интерпретацияның негізі – моральдық құндылықтар мен тарихи контекст – бұзылады.

Екіншісі – мәдени контексттің жоғалуы: 3D-модель немесе видео нұсқа түпнұсқалық ауаны, материалдық сезімді және рухани мәнді жоғалтуы мүмкін. Бұл қауіпті шешу үшін әр цифрлық объектіге толық мета-деректер (тарихи контекст, интерпретациялық эссе, ауызша түсіндірме) қосу қажет [5], [8]. Мысалы, Таңбалы петроглифтерінің 3D-моделі тек визуалды бейне болып қалса, оның ежелгі қазақ философиясымен байланысы (табиғатпен үйлесім, ата-баба сабақтастығы) жоғалып, жас ұрпақтың гуманитарлық түсінігі бұрмаланады. ResearchGate зерттеуі де цифрлық форматта контексттің жоғалуы ұлттық идентификацияның адамгершілік өлшемін әлсірететінін атап көрсетеді [8].

Үшіншісі – цифрлық теңсіздік: ауылдық аймақтарда интернет жылдамдығының төмендігі немесе құрылғылардың жетіспеушілігі жас ұрпақтың қолжетімділігін шектейді. Музафаров Р.Р. атап өткендей, бұл мәселе ұлттық идентификацияның гуманитарлық өлшемін теңсіз етеді [7]. Нәтижесінде қалалық жастар «Алтын қор» мен AR-турларды еркін пайдаланса, ауылдық оқушылар фольклорлық мұрадан (Қожанасыр әңгімелері, батырлар жыры) тыс қалып, моральдық тәрбие процесі үзіледі.

Шешу жолдары:

- мемлекеттік деңгейде ақпараттық қауіпсіздік стандарттарын енгізу және «Мәдени мұра» бағдарламасының цифрлық ресурстарын үздіксіз мониторингтеу;
- цифрлық контентке толық гуманитарлық түсіндірмелер (тарихи эссе, моральдық талдау, аудио-комментарий) қосу, әр 3D-объектіге мета-деректер пакетін міндетті ету;
- «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында ауылдық мектептерге тегін интернет, планшеттер және AR-қосымшалар беру, сондай-ақ офлайн режимдегі цифрлық мазмұнды (CD, USB) тарату [1], [12].

Осы шаралар цифрлық платформалардың қауіптерін азайтып, ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясын қауіпсіз және тең қолжетімді етеді.

Осылайша, цифрлық платформалар ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясы үшін қуатты құрал болғанымен, оларды тиімді пайдалану үшін қауіптерді жүйелі шешу қажет. Бұл «Мәдени мұра» бағдарламасының келесі кезеңінің негізгі міндеті болады және ұлттық кодтың цифрлық кеңістікте мәңгі сақталуын қамтамасыз етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жаһандану және цифрландыру үдерістері жағдайында ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясының цифрлық өлшемі «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының фольклорлық және тарихи мұраны онлайн-сақтау тәжірибесі арқылы тиімді жүзеге асырылатыны зерттеу барысында толық дәлелденді.

Бірінші бөлімде ұлттық бірегейліктің гуманитарлық интерпретациясының философиялық-әлеуметтік мәні (Л.Н. Гумилевтің этнос ұғымы, моральдық құндылықтар, «ұлттық код») және оның цифрлық өлшемі UNESCO 2003 Конвенциясы контекстінде талданды. Екінші бөлімде «Мәдени мұра» бағдарламасының нақты тәжірибесі – «Бабалар сөзі» 100 томдығының электрондық нұсқалары, Әуезов институтының «Алтын қор» цифрлық кітапханасы (1000+ қолжазба), 13 657 экспонаттың 3D-модельдері, 29 киелі объектінің виртуалды турлары, kazneb.kz платформасы – фольклорлық және тарихи мұраны онлайн-сақтаудың тиімді механизмдері екені көрсетілді. Үшінші бөлімде виртуалды музейлер мен AR-технологиялардың жас ұрпаққа қолжетімділігі, цифрлық сақтаудың интерпретация, қайта құрылымдау және халықаралық тарату артықшылықтары, сондай-ақ ақпараттық қауіпсіздік, мәдени контексттің жоғалуы және цифрлық теңсіздік қауіптері жан-жақты сараланды.

Зерттеу нәтижелері «Мәдени мұра» бағдарламасының цифрлық трансформациясы ұлттық бірегейліктің гуманитарлық өлшемін (тарихи жады, моральдық құндылықтар, рухани сабақтастық) физикалық шектеулерден босатып, оны жаһандану қаупіне қарсы тиімді қорғаныс құралына айналдыратынын растады. Цифрлық платформалар (litart.kz, kazneb.kz) фольклорлық мұраны (Қожанасыр, батырлар жыры, халық биі) тек сақтап қана қоймай, оны жас ұрпақтың белсенді гуманитарлық интерпретациясының және халықаралық таратудың құралына айналдырды.

Ұсыныстар («Мәдени мұра» бағдарламасының келесі кезеңіне арналған):

- 2029 жылдан кейінгі кезеңде AR/VR-технологияларды толық интеграциялау және әр цифрлық объектіге міндетті мета-деректер пакетін (тарихи контекст, моральдық талдау, аудио-комментарий) енгізу.
- Ауылдық мектептер мен өңірлік музейлер үшін офлайн режимдегі цифрлық мазмұнды (USB, CD) тарату және тегін интернет инфрақұрылымын кеңейту.

- Мемлекеттік деңгейде ақпараттық қауіпсіздік стандарттарын қабылдау және цифрлық ресурстарды үздіксіз мониторингтеу жүйесін құру.
- Қожанасыр фольклоры сияқты ЮНЕСКО тізіміне енген элементтердің онлайн-архивтерін халықаралық платформаларға (UNESCO Digital Library) толық интеграциялау.

Осы ұсыныстар цифрлық гуманитарлық кеңістікте одан әрі дамытуға және ұлттық бірегейліктің болашақ ұрпаққа берілуін қамтамасыз етуге бағытталған.

Болашақ зерттеу бағыттары:

- Жасанды интеллект (AI) технологияларының фольклорлық мұраны автоматты интерпретациялау және қайта құрылымдаудағы рөлі.
- Виртуалды және кеңейтілген шындықтың (VR/AR) жас ұрпақтың моральдық құндылықтарын қалыптастыруға психологиялық әсері.
- Қазақстандық тәжірибені Орталық Азия елдерімен (Өзбекстан, Қырғызстан) салыстырмалы талдау.
- Цифрлық теңсіздіктің ұлттық идентификацияға ұзақ мерзімді әсері және оны жоюдың әлеуметтік-гуманитарлық модельдері.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы Президенті. Қазақстан Республикасы мәдени саясатының 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы: № 250 Жарлық. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000250>
2. Қасқабасов С. (бас редактор). Бабалар сөзі: Қазақ фольклорының 100 томдық ғылыми басылымы. – Алматы: Дарын, 2004–2013.
3. Әлбеков Т., Алпысбаева Қ., Рақыш Ж. (кұраст.). «Бабалар сөзі» жұзтомдығы: мазмұндалған анықтамалық. – Алматы: Дарын, 2014.
4. Әуезов М.О. атындағы Әдебиет және өнер институты. Алтын қор цифрлық ресурстары: Қолжазбалар қорының электрондық нұсқалары. – Алматы, 2020–2025. – URL: <https://litart.kz/>
5. Бекзатқызы И. Археологиялық артефактілерді 3d сканерлеудің әдістемесі және тәжірибесі // Мәдени мұра. – 2024. – № 4 (107). – 25–39 б.
6. Жанна Р. Digitization of Intangible Cultural Heritage as a method to save and actualize it on the example of Kazakh folk dance // Proceedings of the 6th International Conference on Engineering & MIS 2020 (ICEMIS'20). – ACM, 2020. – DOI: 10.1145/3410352.3410748
7. Музафаров Р.Р. Preservation of Kazakhstan's national identity and moral values // Nomadic Studies. – 2024. – Issue 31. – P. 1–14.
8. The use of information technology in preserving the cultural heritage of Kazakhstan // ResearchGate, 2025. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/387407642>
9. Қазақстанның ұлттық материалдық емес мәдени мұрасы: ЮНЕСКО-ның 2003 жылғы Конвенциясын іске асыру туралы ұлттық есеп (2018–2023). – Алматы: Қазақстанның Материалдық емес мәдени мұра жөніндегі ұлттық комитеті, 2024. – URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000394922>
10. Жалелова Г.М., Рахимжанова С.К., Мұханбетқалиев Е.Е. Ұлтаралық қатынас мәселесін мәдени-философиялық талдау // Әл-Фараби. – 2021. – № 4 (76). – 132–145 б.
11. Тоқаев Қ.Қ. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. – 2017. – 12 сәуір.
12. Қазақстандағы мәдени жәдігерлерді цифрландыру деңгейі: «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасының тәжірибесі // Қаз.Лента. – 2020. – 29 қазан.

